פרשת ויחי

מ״ז, כ״ח. ויחי יעקב בארץ מצרים וגו׳.

במדרש [פרשה צ״ו אות א׳] איתא בזה״ל: למה פרשה זו סתומה מכל הפרשיות של תורה אלא כיון שנפטר יעקב אבינו התחילה שעבוד מצרים על ישראל עכ״ל. ובפירוש רש״י כתוב וז״ל: למה פרשה זו סתומה לפי שכיון שנפטר יעקב אבינו נסתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרת השעבוד וכו׳. לכאורה הא אין כאן אפילו סתומה שנדרוש עיניהם ולבם[1], ומכ״ש לפי המדרש שלא נזכרה גם מליצת נסתמו עיניהם.

והנראה לומר על דרך הפשט שבאמת חז״ל מצאו שכאן הוא סדר לעצמו, כי אם נשקיף נראה שספר בראשית הוא התקופה הראשונה מבריאת העולם עד סוף האבות, ונמצא שסדר א׳ הוא עשרת הדורות עד נח, ועד אברהם בסדר הב׳, ואח״כ אברהם עד המילה, ומשם עד אחר לידת יצחק, ואח״כ אברהם עם יצחק, ואח״כ יעקב ועשו, ואח״כ יעקב בבית לבן ויעקב ועשו, ואח״כ תולדות יעקב, [ואח״כ] יוסף כמלך, [ואח״כ] ירידת אבותינו למצרים, וסדר זה יעקב במצרים עד התחלת הגלות, וא״כ צריך באמת להתחיל ב״ויחי״ סדר חדש, אבל ממה שלא הפסיקה התורה בשום הפסק גילתה לנו תורתנו הקדושה דכל עצמו של חכמת יוסף והצלחתו, שעלה בידו לסדר עניני מצרים ושעל ידי זה ישבו ישראל בארץ גשן מפני שיוסף העביר את העם לערים והוציא כל המצרים מארץ גשן ואת משפחתו לא שלח להתם עד שנשארה ארץ גשן מבלי יושב והושיב שם את אביו ואת אחיו ושם פרו ורבו ונאחזו בה, היינו מפני שחיה יעקב עדיין ולפיכך הצליח להם, והכריחו זאת כי רואין אנו שמכיון שמת יעקב אבינו נשכחו כבר כל התועליות שעשה יוסף לארץ מצרים והוצרך הוא לדבר אל פרעה על ידי בני ביתו, וכדאשכחן להלן [נ׳ פ״ד]: ויעברו ימי בכיתו וידבר יוסף אל בית פרעה לאמר וגו׳, והיינו מפני שכבר עבר חנו מעיני פרעה, והרי בהדיא דפרשה זו נמשכת לדלעיל, ודו״ק. וע״ע מש״כ להלן [מ״ט פ״א ד״ה ואפשר לכוון וכו׳].

מ״ח, א׳. ויאמר ליוסף הנה אביך חלה.

פירש״י וז״ל: ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד וכשחלה יעקב בארץ גושן הלך אפרים אצל אביו למצרים להגיד לו עכ״ל. נראה לי די״א אלו ס״ל ד״ויגד״ של פסוק ב׳ קאי אאפרים דסוף פסוק א׳, ונמצא שכל המאמר הנהו הנושא, דאפרים מתחלה אמר ליוסף, ואח״כ כבואם אמר גם הוא [ליעקב] ״הנה בנך יוסף בא אליך״. אלא דצע״ק אם יכול אפרים להזכיר אביו בשמו, וצ״ע.

מ״ח, ה׳. אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי.

והנה לכאורה היה לו ליוסף להעיר את

1. כלומר, דאין כאן לא סתומה ולא פתוחה, דבפרשה סתומה צריך להשאיר כדי שיעור ט׳ אותיות אבל כאן הפרשה סתומה לגמרי ואין שום הפסק ביניהם. ועיין בראי״ם ובגו״א.

אביו כי מנשה הוא הבכור ומדוע הוא מקדים את אפרים. ומכאן ראיה למה שכתבו הפרשנים[2] שלא הקפיד יוסף אלא אחר שראה שאביו ברך אותם בברכה א׳ [והקדים את אפרים למנשה] ואז דימה שאביו טועה, אבל מתחלה היה פשוט אצלו שמכיון שאפרים היה תלמידו אין זו תמיה שיקדימנו, ודו״ק.

ואולי י״ל, דבאמת קשה איך לא ירא יעקב שיקפידו האחים שיברך בברכה מיוחדת את בני יוסף — מה שלא עשה לכל בניו, וכמו שהקשו חז״ל [מגילה ט״ז ע״א] לענין בנימין שקבל חמש חליפות בגדים. והנראה לי, דבני יוסף הוצרכו לברכה מיוחדת מפני שנולדו בארץ מצרים בארץ טמאה, ולא ראו ביתו של יעקב, והיה ירא שמא יטמעו בין הגוים בזמן גלותם, ולפיכך היה צריך יעקב להכירם כבניו ממש, כראובן ושמעון. וזהו מה שדקדק יעקב לומר: ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים גו׳ כראובן ושמעון יהיו לי, היינו מכיון שהם נולדו בארץ מצרים לכן אני צריך להכיר אותם כראובן ושמעון.

ולפי זה נראה שאפרים היה צריך להכרה זו יותר ממנשה, שאם נבוא להשקיף על שמותם נראה כי מנשה נקרא על שם ״כי נשני אלקים את כל עמלי ואת כל בית אבי״, כי עדיין היה חי בזכרונו בית אביו, משא״כ [כשנולד] אפרים כבר הרגיש עצמו כתושב והודה לה׳ על שהפרהו בארץ זאת[3]. וגם השמות מוכיחין, כי אם נעיין נראה ששמות מצרים היו כמו פרעה: פוטיפר, פענח, [צפנת], וגם שמות שפרה ופועה, שארז״ל שהם יוכבד ומרים, ואיך קוראם בלשון שפרה ופועה, ועל כרחך שפרעה כינה אותם בשמות מצריים, הרי דבשמותיהם היו מצוי הפ״א והרי״ש והעי״ן[4], ולפ״ז שם אפרים היה שם מצרי, והיה צריך יותר למה שעשה יעקב שיהיו כראובן ושמעון. וגם משום זה היה צריך אפרים להיות רגיל בבית יעקב וללמוד תורה בביתו, שהרי מנשה ידע לדבר לשון הקודש, שהרי היה מליץ בינותם לדברי רז״ל [לעיל מ״ב פכ״ג ברש״י], ודו״ק.

ונראה שענין זה מדויק מאד בפסוקים אלו, דלכאורה מדוע מזכיר יעקב אבינו בדבריו פעמיים ענין ״ארץ כנען״, עיין בפסוק ג׳: נראה אלי בלוז בארץ כנען, ושוב בפסוק ז׳: מתה עלי רחל בארץ כנען וגו׳, דבשלמא מה שכתב כן בפסוק ג׳ היינו משום שמצינו לוז אחרת בארץ אחרת[5]; גם אפשר

2. אולי כוונתו למש״כ הרמב״ן [בפסוק י״ז] שחשש יוסף שאם ברכתו בבלי דעת לא תבא ברכתו עליהם כי איננה ברוח הקודש כראוי עכ״ל, ולכן חשש, אבל כל שאין זה נוגע לברכות שפיר יכול להקדים את אפרים מקודם.

3. סגנון שני מדברי רבינו בנקודה זו: ...כי השם מנשה מוכיח שאז רק נשה אותו אלקים מכל עמלו, והיינו שכלתה השלילה, אבל השם אפרים מוכיח שהפרה אותו, והיינו שבחיוב כבר ברכו אלקים. ואף שבאמת אמר כי הפרני אלקים בארץ עניי, שאין זו ארצו אלא ארץ עניו ומעולם לא הסיח דעתו מארץ העברים, ואף שעברי היה שם בזיון בארץ מצרים (וכדביאר רבינו לעיל מ׳ פט״ו) מ״מ לא כחש את ארצו, וכמו שארז״ל שלפיכך זכה להקבר בארץ ישראל, אבל אפרים, וכן מנשה, הרגישו את עצמם כבני הארץ ולפיכך הוצרך יוסף להוליכם אל יעקב אביו שהוא יברך אותם שיהיו כראובן ושמעון עכ״ל.

4. עיין בדברי רבינו לפרשת וארא [ז׳ כ״ז] שגם תיבת ״צפרדע״ הוא שם מצרי ולפיכך לא הודגש אע״פ שקודם הצד״י יש ה״א הידיעה, עיי״ש.

5. כנראה כוונת רבינו הוא לשופטים א׳ פכ״ו: וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז וגו׳.

מפני שהוא קראה בית אל וא״כ צריך לציינה היטב, ועל כרחך אנו צריכין לזה שגם בפרשת וישלח [ל״ה פ״ו] כתוב: ויבא יעקב לוזה אשר בארץ כנען היא בית אל וגו׳, אבל מדוע הוצרך גם בענין מיתת רחל לחזור שוב ולומר בארץ כנען?

ונראה שיעקב רצה להדגיש להם ששורשם ומקורם אינו בארץ שנולדו בה אלא דוקא בארץ ישראל, והיינו לפי שמצינו בספר נחמיה [ב׳ פ״ג] שכשרצה התרשתא לקבל רשיון לבנות את ירושלים אמר: מדוע לא ירעו פני אשר העיר **קברות בית אבותי** חרבה ושעריה אכלו באש וגו׳ אם על המלך טוב ואם ייטב עבדך לפניך אשר תשלחני אל יהודה אל עיר **קברות אבותי** ואבננה וגו׳, הרי שעיר קבורת האבות מחבבת את המקום על בניהם, ולכן כשרצה יעקב שמנשה ואפרים, שנולדו בארץ מצרים, ידעו ששורש ומקור מחצבתם הוא בארץ ישראל, חזר וביאר להם שמקום קבורת רחל הוא בארץ כנען, ושם הוא גם מקומם בעתיד, ודו״ק.

ואפשר שזהו שגרם להם לבני אפרים לטעות ולהקדים את חשבון הקץ קודם זמנו שלשים שנה[6], מפני שקושי השעבוד היה אצלם ביותר, מפני שהם היו מרגישים עצמם כתושבים גמורים, שהרי אביהם נולד בארץ מצרים, והיה קשה עליהם הרגש הזה שזרים הם; הללו שאביהם החיה את הארץ ואת תושביה, שהנהיג חקים טובים וישרים בארץ והביא שלום בין העם והמלך והכל בחכמה, ואח״כ קמים מלכים חדשים ואינם מזכירים אחת מזכויותיו, ובניו הרי הם זרים שאין להם שום זכות קיום בארץ, ומוסרים בבתי החנוך שלהם שהיה כאן מלפנים מלך א׳ צפנת פענח שמו, והיה עברי שבא לכאן כעבד, ואח״כ בשביל הזהב הרימוהו המושלים הקדמונים עד מדרגת משנה למלך ומושל בכל ארץ מצרים, והלה הביא את כל בני משפחתו הנה, והם הם שונאי האומה ומצפים לעת מלחמה ומחרחרים ריב בינינו לבין שכנינו, ואז לכשיעלה בידם לקרוא מלחמה בארץ יתאחדו עם שונאינו וילחמו בנו ועדיין בני בניו של אותו המושל קיימים! ואיפה הנהו הסבלן הזה והסבל הזה שיכול לעמוד בפני זלזולים כאלה, וזה גרם להם לטעות בחשבונות.

ולפיכך נקראים הם בני אפרים, שבאמת היו בני בניו ומשפחות אחדות[7] ואמאי תלה להם בשם אביהם הראשון, אלא שכאן רמזו לנו חז״ל את עילת הדבר, שדחקו את הקץ מפני שהיו בני אפרים, כלומר מפני שאביהם היה תושב מצרי שנולד שם כבן מלך, והם דימו שיוכלו לצאת בכח וגבורה שבידם, אבל הרגום אנשי גת ועצמותיהם היו מוטלים עד שבא יחזקאל הנביא והחיה אותם.

ועיין במדרש [שמות רבה פרשה כ׳ אות י״א] שמבואר שם שהטעות שלהם היתה שהתחילו למנות את הגלות מזמן ברית בין הבתרים ולא מזמן לידת יצחק ולכן הקדימו את הקץ בשלשים שנה, ועיי״ש. ביאור

6. סנהדרין [דף צ״ב ע״ב]: ומאן נינהו מתים שהחיה יחזקאל אמר רב אלו בני אפרים שמנו לקץ וטעו שנאמר ובני אפרים וגו׳ והרגום אנשי גת הנולדים בארץ וגו׳.

7. וכמבואר בדברי הימים א׳ [ז׳ פ״כ] ברד״ק שאלו שטעו בחשבון היו בני בניו של אפרים. ויש לציין שאמנם אפרים אביהם היה עדיין חי אז וכמפורש בקרא שם [פכ״ב].

הדבר, שדעתם של בני אפרים היתה דכיון שנתן הקב"ה לאברהם אבינו את הארץ, הרי הוא מן הדין תושב גמור, ואף על פי כן היה בעיניהם כגר[8], וא"כ הרי זה כמו שהוא נמצא בגלות, דאם בני המדינה מתנהגים בתושב המקום כגר וכאורח הרי הרגשתו היא שהוא לא במקומו הראוי והוא גולה, ולפיכך מנו את הקץ מברית בין הבתרים, שאז היתה כריתת הברית של נתינת הארץ, ודו"ק. וע"ע להלן ריש פרשת בשלח שביארתי מה באמת היתה טעותם של בני אפרים, ועיי"ש.

מ"ח, ז'. ואני בבואי מפדן גו' ואקברה שם.

כתב הרמב"ן וז"ל: ועל דרך הפשט גם כן אמר לו כן כמתנצל שלא יחר ליוסף כו' על שלא קבר אמו שם כו' כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך וילך מהרה עמה למערת המכפלה ואיה הרופאים והרפואות לחנוט אותה וכו', עיי"ש. ראיתי בפירוש הרב שעוועל שהביא בשם הרד"ק בזה"ל: ואם היה נושאה לרגל היתה מסרחת אולי ימי קיץ היו וכו' עיי"ש. והנה בסדר הדורות [ב' אלפים ר"ח] כתב וז"ל: בנימין נולד י"א חשון וכו', הרי שלא בימי קיץ היה, ומקור הדברים שם מרבינו בחיי.

מ"ח, כ'. בך יברך ישראל.

תרגם יונתן וז"ל: בך יוסף ברי יברכון בית ישראל ית ינוקא ביומא דמהולתא וכו'. ועיין בפירוש יונתן שהביא מהמפרשים שדחקו מהיכן הוציא דביום המילה קאמר. והנראה לי, שהיה קשה לו דלעיל [פסוק ט"ז] כתוב: ויברך את יוסף ויאמר גו' המלאך הגואל גו' יברך את הנערים וגו', הרי שהתחיל ביוסף ומברך את הנערים, וכן בפסוק זה מתחיל בך יברך ישראל וגו' וקאי כמו שתרגם יונתן בך יוסף ברי, הרי שמברכין את האב שיזכה לגדל את הבן, וזה ביום המילה, וכגירסת ראשונים[9] כשם שהכנסתו לברית וכו', ודו"ק.

מ"ט, א'. ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים.

פירש"י וז"ל: בקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה והתחיל אומר דברים אחרים עכ"ל. ביאור הדברים, דהנה עיקר כוונת יעקב אבינו קודם פרידתו היתה לחזק את האמונה של הגאולה, ורצה לגלות את הקץ האחרון שנזכה לגאולה שלמה, אלא שנסתם ממנו מפני שזמן רחוק הוא עד שזה היה גורם להתייאש חס ושלום, ולפיכך חשש תיכף שמא יש בהם שרש פורה ראש ולענה עד שאמרו כולם שמע ישראל [כדאיתא בפסחים דף נ"ו ע"א], וחפש ומצא סגולה אחרת, שהתחיל לחלק להם ארץ ישראל, והיינו שכל שבט נמסר לו מה תכליתו בתוך כלל ישראל לכשיגאלו, ומתוך הקבלה הזאת נתאשרה ונתקיימה תקות הגאולה, וזהו שהצילנו מלהטמע ביניהם, בין המצרים[10].

8. כנראה הכוונה למה שאמר אברהם לבני חת [כ"ג פ"ד]: גר ותושב אנכי עמכם וגו', ועיין ברש"י שם.

9. עיין שו"ע יו"ד [סי' רס"ה ס"א] ובביאור הגר"א [שם סק"ן].

10. דברים דומים לזה כתב רבינו לעיל בפרשת ויגש [מ"ו פ"א] שיעקב קצץ הארזים שנטע אברהם לבנין המשכן ולקח אותם עמו למצרים כדי שיהיה להם דבר ממשי לתלות בו את תקות הגאולה, ועיי"ש.